

SILVIJA VĒLAVIČIENĒ

LIEUVOS NACIONALINĒS MARTYNO MAŽŪVDO BIBLIOTEKOS 1918-1940 METŪ SPAUDOS FONDAS

Nacionalinēs bibliotēkas gūvavimo metas (īkurta 1919 m. vasario 1 d.) beveik sutampa su neprieklausomas Lietuvas laikotarpiu. Todēl ir norēta pasižvalgyti, kaip šiai įstaigai, nuo pat īkūrimo turējusiai nacionalinēs bibliotēkas funkcijas, sekēsi kaupiti ir saugoti savosios valstybēs spaudos produkcija. Per trumpā gūvavimo laikā Vilniuje (1919 m. vasario 1 – gegužēs 7 d.) sukomplektuoti fondai ī Kauņā nebuvo pergabenti ir „tolesniam Lietuvas nacionalinēs bibliotēkas vystymosi etapui poveikio neturējo”¹.

Kaune bibliotēka atkurta 1919 m. gruodžio 20 d. ir priklausē Švietimo ministrijos Kultūros reikalū departamentui. Įsakyme apie Centralinī valstybēs knygyņā rašoma: „C.v. knygynas rūpinasi īgyti įvairiū Lietuvoj išėjusių senūjų raštū bent po 1 egz. ir visū naujai išeinančių knygū po 4 egz.”² Nors bibliotēkos steigimo dokumentuose nekalbama apie vienā svarbiausių Nacionalinēs bibliotēkos spaudiniū įsigijimo šaltiniū, padedančių garantuoti renkamo spaudos repertuaro išsamumā – privalomuosius egzempliorius, ta galimybē įteisinta 1919 m. Spaudos įstatyme. Tačiau šią Spaudos įstatymo nuostatā, negarantuojančią teisēs gauti visā spaudos produkcijā, griežtai kritikavo V. Biržiška³. Vēlesnėje diskusijoje dėl galimo Universiteto bibliotēkos ir Valstybinio knygyno sujungimo, kuriam V. Biržiška nepritarē ir apgynē savarankiškos Nacionalinēs bibliotēkos egzistencijā, jis suformulavo ir labai aiškīā tokios įstaigos funkcijā: „Centrinio knygyno pirmutinis uždavinys rinkti ir saugoti visus spaudinius, kurie spausdinami valstybēs teritorijoje, neišimant net tokiū spaudiniū, kaip afišos, plakatai ir t. t. Universitetui tū saugoti mažiausio reikalo nėra ir faktinai tinkamai šio reikalo atlikti jis negali”⁴.

Taigi vienas iš pagrindiniū ir pastoviū Lietuvas spaudiniū komplektavimo šaltiniū buvo privalomieji egzemplioriai, kuriuos bibliotēka gaudavo pagal 1919 m. lapkričio 30 d. Spaudos įstatymā. Įvairiu laiku bibliotēka gaudavo nevienodā privalomūjų egzempliorių skaičių: 1920–1924 m. – po 3 egz.; vėliau – po 2 egz. Buvo metas (1935 m. priėmus naują Spaudos įstatymā), kai Centrinē bibliotēka gaudavo tik vienā visū Lietuvas spausuviū produkcijos egzempliorių. Tik 1939 m., kai bibliotēkai vadovauti buvo paskirtas Juozas Rimantas, imtasi žygiū išrūpinti papildomus privalomuosius egzempliorius. Naujasis direktorius rēmēsi viešūjų bibliotēkū įsta-

¹ Vilmonytė V. Lietuvas TSR valstybinē respublikinė bibliotēka. V., 1984. P. 25.

² Ten pat. P. 121.

³ Biržiška V. Privalomieji egzemplioriai // Bibliografijos žinios. 1929. Nr. 6. P. 169–172.

⁴ Biržiška V. Universiteto bibliotēkos klausimu // Lietuva. 1922. Rug. 26. Nr. 217.

tymu, kuriuo Valstybinei centrinei bibliotekai buvo pavesta „rinkti ir saugoti visus Lietuvoje ir užsienyje išleidžiamus lietuvių kalba spaudinius“⁵.

Nustatyti, ar didelės buvo privalomojo egzemplioriaus spragos, labai sunku. Tikėtina, kad spragos buvo nemažos, nes ir Kauno Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekoje įsikūręs Bibliografijos institutas ne kartą „Bibliografijos žiniuose“ apgailestavo, kad visai negauna Klaipėdos, Vilniaus spaustuvių produkcijos, o ypač sunkiai sekasi rinkti Amerikos lietuvių spaudą. Akivaizdu, kad panašios problemos turėjo persekioti ir Valstybinės centrinės bibliotekos lietuviškojo spaudinių fondo komplektuotojus. Apytiksliais apskaičiavimais (remiantis V. Vilnonytės duomenimis iš bibliotekos inventorinių knygų), pirmaisiais bibliotekos veiklos metais į fondus operatyviai patekdavo tik maždaug pusė Lietuvos spaudos produkcijos. Šalia privalomųjų egzempliorių nemažai knygų buvo įgyjama knygynuose. 1923 m. knygos buvo perkamos tik iš dviejų knygynų („Švyturio“ bendrovės ir J. Osovskio), o 1939 m. jas biblioteka įsigydavo jau iš 23 knygynų. Knygos buvo perkamos ir Tilžės knygyne „Rūta“, o okupuoto Vilniaus spaudiniai buvo įgyjami Abraomo Ptaško knygyne⁶.

Tokiais keliais Nacionalinės bibliotekos fonduose kaupėsi 1918–1940 metų spauda, kurios sovietų valdžios metais laukė dar vienas išbandymas – beatodairiškas naikinimas, ketvertą dešimtmečių trukęs didelės dalies to laikotarpio spaudinių slėpimas specialaus saugojimo skyriuose. Nepaisant to, galima teigti, kad šiuo metu Nacionalinės bibliotekos Lituanistikos skyriuje sukauptas 1918–1940 m. lietuviškų knygų fondas yra apypilnis. Negalėtume vartoti kito žodžio jo pilnumui apibūdinti, nes kol kas disponuojame prieštariniais statistikos duomenimis, toli gražu neatskleidžiančiais visos to laikotarpio spaudos produkcijos. Udronės Glosienės straipsnyje⁷ pateikiami 1918–1940 metų spaudos statistikos duomenys gerokai, net keliais tūkstančiais, skiriasi nuo Lietuvos knygų rūmų 1990 m. išleistoje knygoje⁸ skelbiamų duomenų. Mėginta atlikti lyginamuosius vienu ar kitų metų leidinių tyrimus ir įsitikinta, kad spaudos statistika, besiremianti nepriklausomos Lietuvos Bibliografijos instituto ir Spaudos statistikos biuro duomenimis, yra labai netikslė. Pavyzdžiui, jau minėtame statistikos rinkinyje nurodoma, kad 1919–1940 m. pirmoje pusėje knygų lietuvių kalba yra 13 621 pavadinimas. M. Mažvydo bibliotekos Lituanistikos skyriuje to laikotarpio leidinių lietuvių kalba yra 17 734. Vadinas, knygų radosi gerokai daugiau, nei buvo užfiksuota Bibliografijos instituto ar Spaudos statistikos biuro. Šią painiavą galutinai panaikins tik fundamentalūs to laikotarpio spaudos tyrimai, dabar intensyviai atliekami Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centre, rengiančiame 1918–1940 m. knygų lietuvių kalba kontrolinį sąrašą.

⁵ Vilnonytė V. Min. veik. P. 108.

⁶ Vilnonytė V. Min. veik. P. 43.

⁷ Glosienė A. Knygų leidyba Lietuvoje 1918–1940 m.: tipologinės ir teminės charakteristikos // Knygotyra. 1991. T. 17(24), sąs. 1. P. 46.

⁸ Lietuvos spaudos statistika. 1919–1989 / Lietuvos knygų rūmai. V., 1990. P. 12.

Tyrinėjant M. Mažvydo bibliotekos Lituaniškos skyriaus 1918–1940 metų knygų fondą, reikia pasakyti, kad jo pilnumui ir retrospektyviam komplektavimui didžiausios įtakos turėjo čia dirbę žymūs bibliografai ir kraštotyrininkai Vytautas Steponaitis, Vytautas Jurgutis, Stasys Tomonis. Fondas visą laiką retrospektyviai pildytas net sovietiniais metais. Svarbiausi šaltiniai buvo didžiuliai bibliotekos netvarkytų knygų fondai, kuriuos ne tik pavyko išsaugoti, bet ir pervežti į Vilnių. Nemažai knygų pirka iš antikvarinių knygynų, privačių kolekcijų. Fondo retrospektyviojo komplektavimo intensyvumą ir galimybes akivaizdžiai iliustruoja vienu metų nepriklausomos Lietuvos knygų repertuaro analizė M. Mažvydo bibliotekos Lituaniškos skyriuje. Atsparos taškas šiai analizei buvo V. Vilnonytės monografijoje tyrinėti 1919 metų spaudiniai, 1982 m. buvę Lituaniškos skyriaus fonde⁹. Taigi, V. Vilnonytės duomenimis, 1982 m. Lituaniškos skyriuje buvo 300 pavadinimų 1919 metais Lietuvoje išleistų knygų. (Palyginimui – V. Biržiška „Knygose“ užregistruoti 204 tų metų leidiniai. Vėliau V. Biržiška nurodė kitą skaičių – 295 knygas). 1994 metais, praėjus 12 metų po V. Vilnonytės atliktos analizės, Lituaniškos fonde jau buvo 416 pavadinimų 1919 metų leidinių – 335 lietuviški, 81 kitakalbis, leistas Lietuvoje (26 – baltarusių, 1 – esperanto, 33 – lenkų, 3 – lotynų, 14 – rusų, 4 – vokiečių kalba). Vadinaisi, nuo 1982 metų retrospektyviojo komplektavimo būdu per 12 metų 1919 m. knygų fondas papildytas 116 pavadinimų leidiniais.

Ypač ženklus šio laikotarpio spaudos papildymas atėjo visai netikėtai ir nelauktai iš užjūrio. Jau su pirmąja išeivijos lietuvių spaudos siunta iš Čikagos lituanistikos tyrimo ir studijų centro 1990 metais atsiųsta nemažai ligi šiol neturėtų ne tik Amerikoje, bet ir Lietuvoje leistų knygų. Iš septyneto Čikagoje per trejetą metų suruoštų didžiulių siuntų, kuriose vyravo išeivijos 1944–1990 ir vėlesniųjų metų leidiniai, atrinkta per 100 Lietuvos Respublikos laikų (1918–1940 m.) ligi šiol Nacionalinėje bibliotekoje neturėtų Lietuvoje leistų lietuviškų leidinių. Jų analizė padeda išsiaiškinti nežinotas fondo spragas. Tai periferijos spaustuvių leidiniai: gauti 2 Telšių vyskupijos spaustuvių leidiniai, 1 Zarasų Rozeno spaustuvių, 5 Panevėžio „Bangos“ spaustuvių, Šiaulių „Vilties“ draugijos, Juozo Koncevičiaus spaustuvių, knygu „Lietuva“ 5 leidiniai, Marijampolės marijonų 6 leidiniai, Marijampolės „Šaltinio“ knygynelio 7 leidiniai. Iš pačių rečiausių pažymėtini: Raseinių tėvų dominikonų 1939 m. išleistas „Šventojo vardo brolijos vadovėlis“ (122 p.); Kauno Arkikatedros Bazilikos vikarų kolegijos keli 1930 m. leidiniai, Marijampolės arkivyskupo Mautlevičiaus fondo 1936 m. leidinys „Giedokim Viešpačiui“ (119 p.); taip pat kitų organizacijų leidiniai – „Labdaringos krikščioniškos Meilės draugijos įstatai“ (Kaunas: „Šviesos“ sp., 1924), „Angelo sargo vaikų sąjungos nario gyvenimo taisyklės“ (K.: Lietuvos katalikų blaivybės d-jos leid., 1933), „Pavasario“ sąjungos istorijos broožai“ (K.: „Pavasario“ s-gos Centro v-ba, 1931), kai kurie Lietuvos krikščionių demokratų bei kitų partijų numeruoti leidiniai. Čikagos siuntose tarp 100 ligi šiol Nacionalinėje bibliotekoje neturėtų Lietuvos 1918–1940 metų laikotarpio leidinių vyrauja religinės tematikos spauda. Didžioji dauguma unikalių leidinių, tiek leistų

⁹ Vilnonytė V. Min. veik. P. 42.

Lietuvoje, tiek JAV lietuvių leidyklose, yra patekę iš vyskupo Vincento Brizgio asmeninės bibliotekos. Belieka tik spėlioti, koku būdu VDU Teologijos fakulteto dekanas, 1944 m. pasitraukęs į Vakarų, sukaupė tokią gausią asmeninę biblioteką, kokiais keliais joje atsirado Lietuvos 1918–1940 metų reti spaudiniai. Tikėtina, kad Lietuvos Respublikos laikais į JAV lietuvių parapijas buvo siunčiamos knygos iš Lietuvos. Jos dabar ir sugrižo atgal.

Kita neįkainojamos vertės iš Čikagos gautų knygų dalis yra JAV lietuvių leidiniai, kurie 1918–1940 metų laikotarpiu M. Mažvydo bibliotekos fondus papildė per 700 ligi tol neturėtų spaudinių. Prisimenant Vaclovo Biržiškos ir kitų tarpukario laikų bibliografų nuolatinius nusiskundimus, kad Lietuvos nepasiekia JAV lietuvių leidiniai, neverta stebėtis tokia nacionalinės bibliotekos fondo spragų gausa. Ir be didelių tyrinėjimų matyti, kad toks JAV lietuvių 1918–1940 metų leidinių fondo papildymas šiuo metu, kai rengiamas kontrolinis sąrašas, yra nepaprastai reikšmingas. Tuo labiau, kad jame gausu ne tik Čikagos, Bostono, Filadelfijos bei kitų išeivijos kultūros centrų Amerikoje, bet ir retų periferijos spaustuvių leidinių: „Lietuvių meno Sąjungos suvažiavimas“ (Pittsburg, 1938), „Amerikos revoliucijos dukterų pilietybės vadovėlis“ (Washington, 1939), „D. L. K. Vytauto 500 m. mirties paminėjimui kalendorius 1930 metams“ (Worcester, 1929), „Detroito lietuvių metraštis. 1926“ (Detroit, 1926), taip pat giesmyių, maldų knygų, gaidų. Dėl lietuviškų gaidų, tiek leistų Lietuvoje, tiek ir už jos ribų, būtų atskira kalba. Gaidos, kartografinys leidiniai ir smulkieji spaudiniai yra mažiausiai tyrinėtos bei apskaitytos to laiko spaudinių rūšys. Įvairiais keliais bibliotekų fondus papildantys gaidų rinkiniai (iš JAV siuntų M. Mažvydo bibliotekos lietuviškų gaidų fondas papildytas 45 ligi šiol neturėtais 1918–1940 metų gaidų leidiniais ir per pusantro šimto JAV spausdintų to laikotarpio lietuviškų gaidų) kol kas tebėra fragmentiški ir nesuteikia galimybių išsamesnėms studijoms. Tas pat pasakytina apie žemėlapius, atvirukus bei kitus smulkius spaudinius.

Apibendrinant reikėtų konstatuoti, kad, nepaisant itin nepalankių sąlygų ir 1918–1940 metų leidinių totalinio naikinimo sovietmečiu, didžiųjų bibliotekų fonduose sukaupti bei išsaugoti nemenki šio laikotarpio spaudos rinkiniai. Nacionalinėje bibliotekoje kai kurių leidinių yra nuo 3 iki 8 egzempliorių, neskaičiuojant gana vertingų rezervinių fondų, kuriuose saugoma iki 5 egzempliorių spaudinių. Tačiau tuo pačiu metu reikia pripažinti, kad kai kurių knygų tėra išlikę vos po kelis, o kartais net po vieną egzempliorių. Yra ir apmaudžių fondų spragų, kurios matyti iš dezideratų kartotekos. Sunkiausia surinkti visą mokyklinių vadovėlių, maldaknygių, vaikų knygų, gaidų, net buvusių populiariausių romanų repertuarą. Tenka apgailestauti, kad 1918–1940 metų spauda dėl jos naikinimo ir draudimo tebėra sukoncentruota tik Vilniaus bei Kauno didžiosiose bibliotekose, o Šiauliu, Klaipėdoje, Panevėžio ir kitų provincijos miestų bibliotekų pastangos nuo pat Atgimimo pradžios atkurti prieškarinius rinkinius yra sunkiai įgyvendinamos. Šios spaudos naudojimas mokslo bei kitų studijų reikalams tebėra intensyvus, gerokai išaugęs nuo 1989 metų, kai buvo panaikinti specialaus saugojimo skyriai. Nemažą dalį knygų, ypač retų, kurių turima vos po kelis egzempliorių, reikia restauruoti ir specialiai apsaugoti.

Negalima neužsiminti apie 1918–1940 metų laikotarpio periodinių leidinių rinkinius. Jų padėtis yra kur kas blogesnė nei knygų. Didžiosios inventorizacijos pradžia galės būti ilgai lauktas Bibliografijos ir knygotyros centro parengtas kontrolinis sąrašas „Lietuviški periodiniai leidiniai: 1823–1940“. Kontroliniame sąraše užfiksuota, kad „Lietuvos aidas“ absoliučiai pilnas komplektas yra tik M. Mažvydo bibliotekoje. Universiteto ir Mokslų akademijos bibliotekų komplektai yra su nedideliais trūkumais, Bibliografijos ir knygotyros centro – taip pat. Nėra absoliučiai pilnas ir Kauno technologijos universitete saugomas „Lietuvos aidas“ komplektas. Ar verta svarstyti, kokią vertę įgyja šie spaudiniai, nes jie, nesant šio laikotarpio analizinės bibliografijos, tebėra ypač intensyviai naudojami. Po 1988 metų, kai buvo panaikinti specialaus saugojimo skyriai, „Lietuvos aidas“ ir kitų tarpukario Lietuvos laikraščių skaitymas dvejetainį metų buvo toks intensyvus, kad akivaizdžiai nukentėjo stori ir nepatogūs naudoti komplektai. Laimei, didžiausių tarpukario Lietuvos dienraščių Nacionalinėje bibliotekoje yra išsaugota ne po vieną komplektą. Jau minėto „Lietuvos aidas“, be skaitytojų reikmės naudojamo, saugomas dar vienas puikiai išsilaikęs visų metų archyvinis egzempliorius. Pypilnius 1930–1940 leidimo metų kompleksus pavyko surinkti iš išsaugotų neįrštų numerių.

Tačiau, kalbant apie 1918–1940 metų periodinius leidinius, ypač laikraščių saugojimą, be nuolat visose tribūnose išsakomo rūpesčio, nieko paguodžiančio pasakyti negalima. Apsaugos fondo mikrolaikmense sudarymas tebėra svarbiausias uždavinys. Teikia vilčių naujais susitarimais dėl periodinių leidinių mikrofilmavimo su JAV Kongreso biblioteka ir kitomis užsienio organizacijomis.

Nepriklausomos Lietuvos (1918–1940) spaudinių fondo Nacionalinėje M. Mažvydo bibliotekoje kaupimo, saugojimo ir pildymo analizė rodo neišsemiamas galimybes šio ypač svarbaus Lietuvos istorijai ir dar menkai pažįstamo spaudos masyvo knygotyrimui bei bibliografiniam tyrimui.

Lietuvos nacionalinė
Martyno Mažvydo biblioteka

Įteikta 1995 m. gegužės mėn.

SILVIJA VĖLAVIČIENĖ

PRESSEBESTAND DER JAHRE 1918–1940 IN DER NATIONALBIBLIOTHEK LITAUENS

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Hauptfunktion der Nationalbibliothek Litauens seit der Gründung am 1. Februar 1919 ist die Presseproduktion seines Staates zu sammeln und zu schützen. Im Jahre 1919 waren die Pflichtexemplare in der Pressegesetz bestätigt, die Volle des Repertoires sichern sollten. Es war also schwer Pflichtexemplare bekommen, immer wechselte ihre Zahl. In diesem Artikel sind die Quellen der Pressekomplektierung in Litauen bis Jahre 1940, der Pressebestand der Jahre 1918–1940, seine Lücke und Mitteln und Möglichkeiten sie zu ergänzen, bespricht. Hier sind auch widersprechende statistischen Angaben der verschiedenen Organisationen und Forschern vergleicht. Sie sind mit den Forschungen des Bestandes der litauische Presse in der Nationalbibliothek korrigiert.

Ausser Litauen, am meisten in der USA, wo seit Ende des 19. Jh. grosse litauische Emigration ist, herausgegebene Bücher zu bekommen auch bis 1940 besonders schwer war: Die Nationalbibliothek bekam nur kleine Teil diesen Ausgaben. Nach Jahre 1990 begann die Nationalbibliothek die Zusammenarbeit mit Kulturinstitutionen und Archiven der litauischen Gesellschaft in der USA. Der Bücherbestand der Jahre 1918–1940 in der Nationalbibliothek war mit etwa 700 in dieser Zeit in der USA herausgegebenen Bücher ergänzt.

Im dem Artikel sind auch die Fragen der Schutzing der litauische Presse der Jahre 1918–1940 besprecht. Besonders wichtig ist zuerst bald schwindende periodische Ausgaben zu retten, sein Schutzbestand zu schaffen, Mikrofilmen und Mikrofischen zu machen.